

Michal Semian*

NÁZEV JAKO SYMBOL REGIONU

NAME AS A SYMBOL OF REGION

Keywords

name of region
regional branding
regional identity
“new” regionalism
Český ráj

Abstract

The article addresses the concept of regional names and of their importance in regional studies. The first section tries to define the position of the name as a part of the symbolic shape of the region in the context of the “new” understanding of the region as a social construct. The subsequent section discusses the main problems, which must be taken into consideration in the study of regional names. In addition, the article also offers methodological examples of how names of regions can be used in geographical research, primarily as a means for identifying the territorial shape of the region. Finally, it underscores the need to combine different interdisciplinary approaches in the study of regions.

* Mgr. Michal Semian, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Albertov 6, 128 43 Praha 2. E-mail: semian@natur.cuni.cz. – Článek vznikl s podporou Grantové agentury České republiky, projekt P410/12/G113: „Výzkumné centrum historické geografie“.

Úvod

Předkládaná studie je příspěvkem k diskusím, které v posledních přibližně dvaceti letech probíhají ve světové i české geografii nad konceptualizací fenoménů regionu a regionální identity. Chceme se především zaměřit na možnost využití „nové“ konceptualizace těchto fenoménů ve studiích „nové“ regionální geografie,¹ ale také ve výzkumu historickogeografickém, který se v posledním desetiletí regionem opětovně a intenzivně zabývá.² Naším cílem tedy není přinést nový pohled na konceptualizaci těchto fenoménů. V této práci budeme používat konceptualizaci regionu a regionální identity, kterou v polovině 80. let 20. století představil finský geograf Anssi Paasi.³ Právě Paasiho koncept institucionalizace regionu je v současné regionální geografii asi nejvíce akceptován a akcentován.⁴ Konkrétně se zaměříme na význam názvu regionu. V historické geografii jsou dosud významy názvů, především ulic, popř. měst, a jejich proměny a změny v čase studovány převážně v politickém kon-

¹ „Nová“ regionální geografie není jednotným a uceleným paradigmatem v regionální geografii, ale je spíše jakýmsi „deštníkem“, který zastřešuje diskuse o novém pojetí regionu. Tyto diskuse probíhaly intenzivně především v 80. a 90. letech 20. století: Anssi PAASI, *Place and Region: Regional Worlds and Words*, in: *Progress in Human Geography* 26, 2002, s. 802–811. Pojítkem mezi jednotlivými koncepty byla a je především snaha vymezit se vůči čistě prostorové vědě a jejímu pojetí regionu jako prostředku pro organizaci informací. Z tohoto pohledu má smysl o „nové“ regionální geografii hovořit i v současné době.

² Např. Jiří DVOŘÁK, *Jižní Čechy jako region*, HG 32, 2003, s. 135–181; *Regiony, časoprostorové průsečíky?*, red. Robert Šimůnek, Praha 2008; *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, red. Ondřej Felcman – František Musil, Praha 2009.

³ Paasi rozpracovává myšlenku regionu jako sociální konstrukce pomocí konceptu procesu institucionalizace regionu v díle Anssi PAASI, *The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for Understanding the Emergence of Regions and the Constitution of Regional Identity*, *Fennia* 164, 1986, s. 105–146. V tomto díle také představuje koncepci regionální identity jako dvou vzájemně propojených částí regionální identity obyvatel a identity regionu. Oba koncepty dále rozpracovává v dalších studiích – např. TÝŽ, *Europe as a Social Process and Discourse: Consideration of Place, Boundaries and Identity*, *European Urban and Regional Studies* 8, 2001, s. 7–28; TÝŽ, *Bounded Spaces in the Mobile World: Deconstructing Regional Identity*, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 93, 2002, s. 137–148; TÝŽ, *Place and Region: Looking through the Prism of Scale*, *Progress in Human Geography* 28, 2004, s. 536–546; TÝŽ, *The Resurgence of the Region and Regional Identity: Theoretical Perspectives and Empirical Observation on Regional Dynamics in Europe*, *Review of International Studies* 35, 2009, s. 121–146.

⁴ Svein FRISVOLL – Johan Fredrik RYE, *Elite Discourses of Regional Identity in a New Regionalism Development Scheme: The Case of the “Mountain Region” in Norway*, *Norsk Geografisk Tidsskrift* 63, 2009, s. 175–190.

textu.⁵ V této studii se věnujeme významu názvu v kontextu kulturním a zabýváme se možnostmi a limity jeho využití v regionálních studiích. Tato diskuse je však relevantní i v historické geografii, pro kterou je vymezení zkoumaného regionu velmi důležité, a to nejen ve vztahu k současnému stavu, ale i k jeho historickému vývoji.⁶ Na úvod ve stručnosti představíme pozici „názvu“ v Paasiho konceptualizaci regionu. Dále se zaměříme na limity, s jejichž vědomím musíme přistupovat ke studiu názvů regionů, a následně ukážeme jakými způsoby lze názvů regionů využít při studiu regionů samotných a jejich územním vymezení.

Název a region, identita a symbolika

Zájem o zkoumání staronových fenoménů, regionu a regionální identity začíná narůstat nejen ve světové, ale i v české odborné geografické literatuře, v souvislosti s kulturním obratem ve společenských vědách přibližně od 80. let 20. století.⁷ Tyto fenomény se objevují v nových kontextech globalizujícího se světa, postmoderní společnosti, změn předmětové orientace humánně-geografického studia, ale také paradigmatu evropského „nového“ regionalismu.⁸ Nový kontext si vyžaduje novou

⁵ Např. Jaroslav DAVID, From Havlíčkova Borová to Havířov (the honorific motive in Czech toponymy 1948–1955), *Österreichische Namenforschung* 36, 2008, s. 15–23; tématem zeměpisného názvosloví v širším kontextu a historickém vývoji se zabývá např. Eva SEMOTANOVÁ, Zeměpisné názvosloví českých zemí jako odraz krajinytvorných a dějinných procesů, *ČČH* 109, 2011, s. 518–550.

⁶ J. DVOŘÁK, Jižní Čechy (jako pozn. 2).

⁷ Např. Alan PRED, Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time-Geography of Becoming Places, *Annals of the Association of American Geographers* 74, 1984, s. 279–297; A. PAASI, The Institutionalization (jako pozn. 3); Doreen MASSEY, *Space, Place and Gender*, London 1994; Tadeusz SIWEK – Jaromír KAŇOK, Mapping Silesian Identity in Czechia, *Geografie – Sborník ČGS* 105, 2000, s. 190–200; Garri RAAGMAA, Regional Identity in Regional Development and Planning, *European Planning Studies* 10, 2002, s. 55–76; Pavel CHROMÝ, Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů, in: *Geografie na cestách poznání*, red. Vít Jančák – Pavel Chromý – Miroslav Marada, Praha 2003, s. 163–178; TÝŽ, Vývoj krajiny a formování identity území: příspěvek k environmentálním dějinám na příkladu České Kanady, *HG* 32, 2003, s. 115–134; Martin HAMPL – Petr DOSTÁL – Dušan DRBOHLAV, Social and Cultural Geography in the Czech Republic: Under Pressures of Globalization and Post-Totalitarian Transformation, *Social & Cultural Geography* 8, 2007, s. 475–493.

⁸ Michael KEATING, *The New Regionalism in Western Europe*, Cheltenham 1998; *Regions and Regionalism in Europe*, ed. Michael Keating, Cheltenham 2004; Martin HAMPL, *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*, Praha 2005; na druhou stranu i přístupy „nového“ regionalismu se dočkaly kritiky především pro přílišné teoretizování, konstruktivismus a nedostatečný příspěvek k aplikaci geografických poznatků – např.

konceptualizaci těchto fenoménů. Mnozí autoři tak začínají o regionu přemýšlet jako o historicky kontingentním procesu, jako o sociální konstrukci.⁹ Takovýto region je vymezován na základě existence vztahů (politických, ekonomických, sociálních ad.) v prostoru a jejich proměn.¹⁰ V extrémním případě se takto pojatý region může vymezit i napříč prostorem nezávisle na územní blízkosti.¹¹ Ve světové literatuře se pro tyto přístupy začalo používat souhrnné označení „vztahové přístupy“.¹² Takto pojaté regiony lze vymezit na jakékoli měřítkové úrovni.¹³ I přes nárůst významu těchto nových přístupů se nové konceptualizaci regionu nevěnuje dostatečná pozor-

Ron MARTIN, *Geography and Public Policy: The Case of the Missing Agenda*, *Progress in Human Geography* 25, 2001, s. 189–210; Clive BARNETT, *A Critique of the Cultural Turn*, in: *A Companion to Cultural Geography*, eds. James S. Duncan – Nuala C. Johnson – Richard H. Schein, Malden 2004, s. 38–48. Kritika ale také směřuje k nejednotnosti v konceptualizaci základních pojmů jako je region, regionalismus či regionální identita; např. Peter SCHMITT-EGNER, *The Concept of ‘Region’: Theoretical and Methodological Notes on its Reconstruction*, *European Integration* 24, 2002, s. 179–200.

⁹ A. PRED, *Place* (jako pozn. 7).

¹⁰ A. PAASI, *The Institutionalization* (jako pozn. 3); region tak přestává být pouhým prostředkem pro organizaci geografických informací a stává se samotným předmětem geografického studia.

¹¹ John ALLEN – Doreen MASSEY – Allan COCHRANE, *Rethinking the Region*, London 1998: autoři rozpracovávají koncept regionu vymezeného na základě sociálních vztahů, který si lze představit jako mříž rozdělenou vnitřními vztahy (mocenské, nerovnostní, strukturální apod.). Takovýto region je vnitřně variabilní a porézní a může být i nespojitý. Je vysoce flexibilní, otevřený a komplexní. Samotní autoři zároveň upozorňují na to, že se jedná spíše jen o teoretickou konstrukci pro přístup ke studiu regionů, kterou používají k podpoření teze, že by hranice regionu neměly být nikdy přijímány jako neoddiskutovatelné adekvátní definice regionu samotného. To však neznamená, že hranice nejsou důležité, či že nemohou adekvátně region definovat.

¹² Např. A. PAASI, *The Resurgence* (jako pozn. 3); Corey JOHNSON – Reece JONES – Anssi PAASI – Louise AMOORE – Alison MOUNTZ – Mark SALTER – Chris RUMFORD, *Interventions on Rethinking the Border in Border Studies*, *Political Geography* 30, 2011, s. 61–69; anglické pojmy „*relational approaches*“ nebo též „*relational thinking*“ jsou do češtiny poměrně obtížně přeložitelné tak, aby byl zachován přesný obsahový význam, přesto se v textu raději uchylujeme k českému překladu.

¹³ Vztahově lze regiony vymezit od lokální až po nadstátní úroveň, např. A. PAASI, *Place* (jako pozn. 3); *Kulturní regiony a geografie kultury*, red. Eva Heřmanová – Pavel Chromý, Praha 2009. K vymezování vztahových regionů na různých řádovostních úrovních by se podle J. ALLEN – D. MASSEY – A. COCHRANE, *Rethinking* (jako pozn. 11) nemělo přistupovat tak, že globální úroveň je složena z mnoha lokálních jednotek, ale spíše je potřeba chápat lokální úroveň stejně jako globální, jen několikanásobně zmenšenou. Pro tyto přístupy autoři používají přirovnání k „Matrijošce – ruské panence“. Zároveň však tyto přístupy kritizují, že zkoumají každou úroveň odděleně. A zdůrazňují, že v dnešním světě je potřeba při studiu regionů brát v úvahu všechny úrovně zároveň a při výzkumu se mezi nimi pohybovat sem a tam.

nost. Většina geografů tak stále chápe region jako něco daného, co lze vymezit jedinou hranicí na mapě, a měřítkově region stále vidí jako mezistupeň mezi lokální a národní úrovní.¹⁴ Podobně také regionální identita je často redukována jen na jakýsi souhrn charakteristik regionu a interpretována jako pomyslný „regionální obraz“.¹⁵ V dnešním globalizovaném světě je ovšem třeba oba fenomény chápat jako dynamické, v čase proměnlivé a neustále se vyvíjející entity, které se mohou nejenom neustále reprodukovat, ale které mohou také zanikat či nově vznikat.

Formování a reprodukci takto pojatého regionu lze pochopit prostřednictvím procesu institucionalizace regionu.¹⁶ K institucionalizaci regionu dochází ve čtyřech vzájemně propojených dimenzích: formování územního tvaru regionu, formování institucionálního tvaru regionu, formování symbolického tvaru regionu a etablování regionu v regionálním systému. Mezi jednotlivými dimenzemi neexistuje vzájemná vazba na pořadí. Většinou se vyvíjejí (reprodukují) simultánně a vzájemně se ovlivňují.¹⁷ Nejvíce se vzájemný vliv projevuje u čtvrté dimenze. Je potřeba si uvědomit, že výsledkem této fáze nemusí být nezbytně získání administrativní (politické, správní) funkce. To je jen jejím nejformálnějším, nikoli však nejvýznamnějším projevem. Jako významnější, ve vztahu k zajištění reprodukce regionu, se jeví rozpoznání regionu v myslích lidí žijících uvnitř, popř. vně regionu. Takto se region stává součástí „měkkých“ sociálních institucí.¹⁸ Možná ještě důležitější, než aby byl region v myslích obyvatel rozpoznatelný, je, aby se obyvatelé s regionem ztotožňovali (pociťovali sounáležitost). Protože pouze region, který se stane součástí každodenních vzorců lidského jednání, se stává plně vyvinutým.¹⁹ Teoreticky se dá tedy sou-

¹⁴ The Dictionary of Human Geography, eds. Derek Gregory – Ron Johnston – Geraldine Pratt – Michael J. Watts – Sarah Whatmore, Malden 2009.

¹⁵ A. PAASI, The Resurgence (jako pozn. 3).

¹⁶ A. PAASI, The Institutionalization (jako pozn. 3).

¹⁷ Někteří autoři se snaží mezi vývoj těchto čtyř dimenzí vnést určité pořadí (např. Zimmerbauer vidí jako prvotní nutnost vznik územního a symbolického tvaru regionu), na jejichž základě se mohou začít utvářet regionální instituce tvořící institucionální tvar a posléze se takový region může stát součástí regionálního systému (Kaj ZIMMERBAUER, From Image to Identity: Building Regions by Place Promotion, *European Planning Studies* 19, 2011, s. 243–260). O nezávislosti na pořadí jednotlivých dimenzí hovoří ale již samotný A. PAASI, The Institutionalization (jako pozn. 3) a potvrzuje ji i diskurz různých identitárních studií – např. Lies MESSELY – Nick SCHUERMANS – Joost DESSEIN – Elke ROGGE, No region without individual catalysts? Exploring region formation processes in Flanders (Belgium), *European Urban and Regional Studies* 19, 2012 [online], [cit. 2012-09-25], <http://eur.sagepub.com/content/early/2012/07/20/0969776412453148>.

¹⁸ V tomto smyslu čtvrtá dimenze dává regionu identitu; A. PAASI, The Institutionalization (jako pozn. 3).

¹⁹ S. FRISVOL – J.F. RYE, Elite (jako pozn. 4).

náležitost obyvatel s regionem považovat za další dimenzi procesu institucionalizace regionu. Z uvedeného je patrné, že v kontextu „nové“ regionální geografie nelze interpretovat oba fenomény (region a regionální identitu) odděleně, ale je třeba je uvažovat jako dva vzájemně propojené a doplňující se koncepty.

Symbolická dimenze institucionalizace regionu je založena na vytváření struktury územních symbolů (znak, vlajka, hymna, ale i název ad.). Tato struktura regionálních symbolů by měla, podobně jako v minulosti zejména v případě formování států či historických zemí, dostatečně charakterizovat území a odlišit je od ostatních v prostoru i čase. Symbolika regionu je důležitým prvkem, který mimo jiné slouží k propojení obyvatel, ale i institucí, s regionem. Pro obyvatele představují symboly jakési ikony, na jejichž základě se mohou s regionem identifikovat. Institucionální organizace se zase pro změnu prostřednictvím symbolů mohou profilovat jako regionální.²⁰ Zároveň jsou takovéto instituce velmi důležité pro reprodukci symbolického tvaru regionu. Dalším velmi významným prostředkem reprodukce symbolického tvaru je zpětná projekce současných symbolů do minulosti.²¹

Obr. č. 1. Symbolika vybraných regionálních institucí Českého ráje.²²

²⁰ Resp. prostřednictvím regionálních symbolů vyjadřují instituce svoji regionální příslušnost.

²¹ Např. využívání současného názvu regionu i pro historická období před jeho zavedením.

²² Michal SEMIAN, Regionální identita Českého ráje, diplomová práce, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2010.

Nejvýznamnějším symbolem každého regionu je jeho samotný název.²³ Název je totiž nejsnáze přenositelným a nejuniverzálnějším symbolem. Představuje tak jednotlívý prvek celého regionu.²⁴ Název regionu na sebe přejímají jednotlivé instituce a slouží také k regionální identifikaci jeho obyvatel i lidí vně regionu.²⁵ Zjednodušeně lze konstatovat, že zatímco různých regionálních symbolů může být mnoho a jejich vnímání může být individuální, název má každý region de facto jen jeden.²⁶ Využití názvu regionu širokým spektrem institucí na příkladu Českého ráje ukazuje obr. č. 1.²⁷ Vidíme, že v Českém ráji je vedle názvu velmi významným symbolem panorama zříceniny hradu Trosky. Zatímco panorama hradu se stává předmětem grafických invencí a v některých případech je i opomíjeno, název Český ráj je vždy přítomný a jasně čitelný.

V poslední době se název regionu, resp. regionální identita, velmi často skloňuje v souvislosti s termínem „*regionální branding*“. Jde o proces, při kterém dochází ke komodifikaci regionu, resp. jeho názvu, většinou za účelem propagace regionu směrem ven. Regionální branding je (měl by být) součástí širšího procesu rozvoje a řízení regionů tzv. regionálního marketingu.²⁸ Jednou z nejčastějších chyb, ke které v rámci regionálního brandingu dochází, je zaměření propagace čistě směrem ven z regionu a opominutí významu obyvatel regionu a jejich pocitu sounáležitosti s regionem na vytváření a reprodukci image regionu.²⁹ Na druhou stranu region jako takový může existovat v regionálním systému, aniž by k němu jeho obyvatelé cítili

²³ Název regionu lze označit jako regionální symbolem číslo jedna.

²⁴ Na druhou stranu název regionu může mít také dezintegrační potenciál.

²⁵ Např. „Jsem z Českého ráje.“

²⁶ Zde bráno s určitou nadsázkou. Každý region může mít několik modifikací svého názvu, např. zeměpisný, politický ad. Také význam názvu může být pro různé lidi různý.

²⁷ K příkladu Českého ráje se ještě několikrát vrátíme. Příklady vychází z výzkumu Regionální identity Českého ráje, který probíhal v letech 2009 a 2010. Metodiku výzkumu spolu s výsledky publikoval M. SEMIAN, Regionální identita (jako pozn. 22).

²⁸ Regionální branding je v současné době velmi populárním fenoménem v rozvojovém plánování regionů, ale i měst. V praxi však bohužel velmi často dochází ke komodifikaci regionálního názvu samoúčelně, bez další vazby na celkovou strategii rozvoje. Tedy regionální branding per se a nikoli jako součást širší strategie regionálního marketingu. Podle teorie by regionální marketing, tak aby na něm založená rozvojová strategie regionu mohla být úspěšná, měl překlenovat rozdíl mezi tím, co region skutečně je (regionální identitou), jak ho vidí lidé mimo region (vnější image regionu) a tím, jak region chce být vnímán okolním světem (regionální branding): Gert-Jan HOSPERS, *Borders, Bridges and Branding: The Transformation of the Øresund Region into Imagined Space*, *European Planning Studies* 14, 2006, s. 1015–1033.

²⁹ Gert-Jan HOSPERS, *Four of the Most Common Misconceptions about Place Marketing*, *Journal of Town & City Management* 2, 2011, s. 167–176.

vazbu.³⁰ Jak je již zmíněno výše, takovýto region však není plně vyvinutý, a tudíž je i náchylnější k zániku.³¹ V rámci regionálního marketingu by se tak iniciativy měly soustředit také na rozvoj pocitu sounáležitosti obyvatel s regionem, tak aby se region stal součástí každodenních vzorců lidského jednání.

Zatímco ty regiony, které jsou více či méně pouhou rozvojovou iniciativou a nemají dostatečný odraz v lidských myslích, bývají územně poměrně jasně definované, územní vymezení regionů se silným regionálním vědomím obyvatel se zdají více rozostřené. Toto rozostření je výsledkem kolektivní představy regionu v myslích obyvatel, které se skládá z mnoha představ jednotlivých obyvatel. Ty v sobě odrážejí osobní zkušenosti a znalosti a také dostupné informace o regionu. Tyto představy tedy odráží i různé hranice, které regionu přiřazují regionální instituce za určitým účelem v souvislosti s výkonem své činnosti.³²

Pokud se tedy budeme snažit takovéto regiony územně vymežit, jako vhodná metoda se jeví hledání odrazu názvu regionu v myslích jeho obyvatel. Touto problematikou se budeme zabývat v následující kapitole. Nejprve se však zaměříme na některé problémy související s využitím názvu regionu v regionálních studiích, které je potřeba při výzkumu zohlednit.

Název a jeho proměny

Stejně jako region a celý symbolický tvar regionu je také název regionu dynamickým fenoménem a v čase dochází k jeho neustálé reprodukci. S tímto vědomím je potřeba ke studiu regionálních názvů přistupovat. K proměnám názvu může docházet nejčastěji ve třech rovinách: lingvistické, prostorové a významové.

K základní lingvistické proměně místních názvů³³ dochází v souvislosti se samotným vývojem jazyka.³⁴ Jedná se tedy o změny v poměrně dlouhodobém hori-

³⁰ Marco ANTONSICH, Exploring the Correspondence between Regional Forms of Governance and Regional Identity: The Case of Western Europe, *European Urban and Regional Studies* 17, 2010, s. 261–276.

³¹ Region, který není provázán s vědomím svých obyvatel je pouhou politickou, ekonomickou, či mocenskou konstrukcí, která se při zaniknutí předpokladů (podmínek) svého vzniku rozpadá. Aby se region stal sociální konstrukcí musí se jeho existence odrazit v každodenních vzorcích lidského jednání.

³² Michal SEMIAN, Český ráj. Ale který?, *Geografické rozhledy* 21, 2012, č. 3, s. 26–27.

³³ Toponym obecně, pro místní názvy větších územních celků, tedy např. regionů, se používá označení choronyma.

³⁴ Tak jak se vyvíjí jazyk, vyvíjí se postupně i toponyma a jejich oficiální podoby.

zontu. Z tohoto důvodu nejsou tyto změny pro regionální názvy příliš typické.³⁵ Přesto zvláště v historickogeografickém výzkumu je potřeba věnovat vývoji názvů zvýšenou pozornost. Názvosloví totiž patří k nejproměnlivějším prvkům na starých mapách.³⁶ V českém prostředí je další významný typ proměn místních názvů spojen s dualitou česko-německého osídlení. Často tak dochází ke změně místního názvu překladem původních německých názvů, popř. užíváním počestěných (adaptovaných) nebo zkomolených podob těchto názvů.³⁷

Zbylé dva typy proměn, prostorové a významové, bývají často spojeny, podívejme se na ně ale odděleně. Prostorová proměna regionálního názvu znamená, že v čase se témuž názvu přiřazují různá územní vymezení. Jako případ názvu regionu, který zcela změnil své místo v prostoru, můžeme uvést opět Český ráj. Název Český ráj, popř. jeho německý ekvivalent *Paradies von Böhmen*, byl v minulosti nejčastěji spojován s územím Litoměřicka.³⁸ Regionální označení Český ráj se začíná „stabilizovat“ v 19. století v souvislosti s rozvojem turismu v českých zemích, který byl ve svých počátcích veden zpravidla příslušníky německé menšiny. Označení *Paradies von Böhmen* se tak objevuje především v německy psaných turistických průvodcích a odkazuje k sevřenému labskému údolí od Litoměřic směrem k Ústí nad Labem a Děčín.³⁹ V souvislosti se silícím národním uvědoměním se česká inteligence zasloužila o přesun názvu Český ráj z „německého“ území Čech k „čes-

³⁵ I když je jazyk velmi dynamickým fenoménem, jeho oficiální podoba se tak rychle nemění.

³⁶ E. SEMOTANOVÁ, *Zeměpisné názvosloví* (jako pozn. 5).

³⁷ Např. české pojmenování Hostice, přeložené do němčiny jako *Kosteg* a následně zpětně zkomoleno v podobě *Kostěnický potok*. Zde lze hovořit o adaptaci jazyka na vnější změny, která s sebou může nést i významovou změnu slova. Podnětů pro adaptaci může být mnoho, vedle proměny obyvatelstva, také např. úřední zásah Hloupětín – Hloubětín. Ve výčtu nesmíme zapomínat ani na adaptaci na změny ideologického rázu, kdy může dojít i k úplné změně toponyma (např. Zlín – Gotwaldov). Ze základních publikací v daném směru je třeba evidovat Vladimír ŠMILAUER, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1963; Jana PLESKALOVÁ, *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, Jinočany 1992; J. DAVID, *From Havlíčkova Borová* (jako pozn. 5); E. SEMOTANOVÁ, *Zeměpisné názvosloví* (jako pozn. 5); Jana MATUŠOVÁ, *K vývoji vlastních jmen německého původu v češtině po roce 1945*, *Bohemistika* 7, 2007, s. 25–30.

³⁸ O okolí Litoměřic jako „ráji Čech“ se zmiňují již autoři ze 17. stol. (Bohuslav Balbín, Pavel Stránský ze Zap). V této době za tímto názvem autoři vidí především úrodnost litoměřického kraje. V pozdějších letech v souvislosti s rozvojem turismu se význam označení „ráj“ chápe spíše v souvislosti s krajinnými krásami. Bohdan ZILYNSKYJ, *Co je nám do jejich ráje. Stěhování Českého ráje od Litoměřic k Turnovu na konci 19. století*, *Dějiny a současnost* 27, 2005, č. 5, s. 14–18.

³⁹ B. ZILYNSKYJ, *Co je nám do jejich ráje* (jako pozn. 38).

kému“ Turnovu.⁴⁰ Přesto však až do druhé světové války, resp. do poválečného odsunu německého obyvatelstva, existovaly de facto oba dva regiony vedle sebe. Český ráj je příkladem poměrně dramatického územního přesunu regionu souvisejícího s výrazným podnětem česko-německého vyrovnání.

Můžeme však uvést i příklad, kdy územní přesun regionu není tak výrazný. Pojmenování Česká Kanada se začalo používat přibližně od 20. let 20. století. Tehdy tento termín pravděpodobně poprvé použil jindřichohradecký rodák, spisovatel Jaroslav Arnošt Trpák, pro území hlubokých lesů, které v sobě ukrývají mnoho vodních ploch, v okolí Jindřichova Hradce. Zatímco ve 40. letech 20. století se Českou Kanadou nejčastěji rozuměla především oblast velkých vodních ploch mezi Kunžakem, Jindřichovým Hradcem a Staňkovem, v dnešní době se region Česká Kanada nejčastěji chápe jako oblast stejnojmenného přírodního parku.⁴¹

Region se však nemusí pouze replikovat, ale může také docházet k jeho zániku a vzniku nového.⁴² Při zániku regionu se jeho identita (tedy i název) stává jakousi reziduální, či historickou hodnotou,⁴³ která může být využita při vzniku regionu nového. I přesto, že nový region může odkazovat k historické identitě regionu, bude mít zcela nový význam. Na druhou stranu zánik a existence historické identity není podmínkou pro významovou proměnu regionu. Stačí, když se v oblasti začnou utvářet nové regiony, které se hlásí ke stejné identitě, ale účel jejich existence je odlišný.

⁴⁰ Tento přesun byl podpořen vydáváním turistických průvodců (např. Josef Zdenko PRÝL, Průvodce Českým rájem, Turnov 1887); a na počátku 20. stol. pak také založením župy Český ráj Klubu českých turistů, jako pravděpodobně první oficiální instituce nesoucí tento název.

⁴¹ Jan MUK, Jindřichův Hradec. Srdce české Kanady, Zeměpisný magazín 2, 1947, s. 672; Miloslav FILKA et al., Jihlavské Vrchy, Praha 1966; Luděk JIRÁSKO, Česká Kanada, Praha – Litomyšl 2011; některé zdroje však dokonce uvádí, že název Česká Kanada ve svých prvotních významech byl používán pro daleko širší území zasahující i na sever od Jindřichova Hradce a někdy je vymezován hranicemi bývalého politického okresu Jindřichův Hradec. Na rozdíl od přesunu Českého ráje se tak v případě České Kanady nezměnil charakter regionu, jen došlo k jeho posunutí směrem na jih. Také Český ráj zaznamenává další prostorové změny. O územním vývoji regionu Český ráj existuje několik studií. Pravděpodobně se pod pojmem Český ráj nejprve obecně rozuměla jen menší oblast v okolí lázní Sedmihorky – J. Z. PRÝL, Průvodce (jako pozn. 40), ovšem velmi rychle se území vnímané jako Český ráj začalo rozšiřovat i na okolní oblasti. Podle B. ZILYNSKYJ, Co je nám do jejich ráje (jako pozn. 38) však již někteří autoři od začátku vnímali Český ráj velmi široce (srov. Eva CHODĚJOVSKÁ, Cesty, vyhlídky a rokle jmény označiti. Počátky turistiky v Prachovských skalách, Dějiny a současnost 34, 2012, č. 3, s. 36–39).

⁴² Jako v případě přesunu Českého ráje.

⁴³ Pavel CHROMÝ, Historickogeografické aspekty vymezení pohraničí jako součást geografické analýzy. Geografie – Sborník ČGS 105, 2000, s. 63–76; Anssi PAASI, Regions Are Social Constructs, but ‘Who’ or ‘What’ Constructs Them?, in: Agency in Question, Environment and Planning A 42, 2010, s. 2296–2301.

I zde můžeme využít příkladu Českého ráje. Český ráj má poměrně silnou regionální identitu,⁴⁴ k níž se proto hlásí mnoho regionálních institucí. Každá z těchto institucí má vlastní účel existence a pro každý takový typ se hodí odlišná územní vymezení. Lze říci, že kolem každé takové instituce se vytváří vlastní účelový region, který se hlásí k identitě regionu Českého ráje. Vedle sebe tak existuje jak poměrně malý region Chráněné krajinné oblasti Český ráj, tak široce vymezený turistický region Český ráj.⁴⁵

Tím jsme se opět dostali ke vztahovému pojetí regionu, které umožňuje, že v prostoru může existovat několik regionů se stejným názvem vedle sebe.⁴⁶ Tyto regiony se budou územně vzájemně překrývat a prostřednictvím používané symboliky budou pravděpodobně odkazovat ke stejné regionální identitě. Na druhé straně každý z těchto regionů bude mít jinou funkci (jiný smysl existence), ke které je potřeba vytvořit různé typy institucí a především různá územní vymezení. Nesmíme ale zapomenout, že obyvatelé regionu takto selektivně neuvažují. Jejich regionální identita vychází z osobních zkušeností a hodnot a z dostupných znalostí regionu. Regionální identita obyvatel tak v sobě bude více či méně odrážet i existenci jednotlivých účelových regionů. A na základě její kolektivní dimenze („průniku“ individuálních dimenzí) se lze pokusit definovat jednotný plně vyvinutý region. Souhrn jednotlivých účelových regionů hlásících se k identitě daného regionu je pak součástí institucionálního tvaru takového regionu.

Název jako výzkumná metoda

Název regionu v historickogeografickém výzkumu představuje velmi významný zdroj informací o „minulém“ prostoru. V této části se ovšem zaměříme na jeho metodické využití v poněkud jiném spojení. Regionální název totiž může mj. sloužit jako nástroj pro vymezení regionů v prostoru, které, jak jsme již zmínili výše, je velmi důležité i pro historickogeografický výzkum.⁴⁷

Pokud pro definici plně vyvinutého regionu využijeme Paasiho koncept institucionalizace regionu,⁴⁸ pak institucionální tvar tvoří jednotlivé formální instituce,

⁴⁴ Milan JERÁBEK, Subjektivní vnímání území mezi Kozákovem a Troskami, in: *Problémy periferních oblastí*, red. Marie Novotná, Praha 2005, s. 109–117; M. SEMIAN, Regionální identita (jako pozn. 22).

⁴⁵ Více se tématem a popisem jednotlivých regionů zabývá M. SEMIAN, Regionální identita (jako pozn. 22); TÝŽ, Český ráj (jako pozn. 32).

⁴⁶ Viz pozn. 12 a 13.

⁴⁷ Viz pozn. 6.

⁴⁸ A. PAASI, The Institutionalization (jako pozn. 3).

kteří si kolem sebe vytvářejí své vlastní účelové regiony. Součástí institucionálního tvaru jsou ovšem také neformální instituce, které vychází z komunity lidí obývajících region (hodnoty, názory, zkušenosti, historie). Symbolický tvar takového regionu může být velmi různorodý, bude vycházet z jeho přírodních, kulturních a historických podmínek, a společným jmenovatelem bude název regionu. Jak jsme již připomněli, pro zavedení regionu jako součásti regionálního systému a pro jeho plné vyvinutí je potřebné, aby byl region žitý a rozpoznatelný v myslích svých obyvatel, popř. v okolním světě. A de facto nezáleží na tom, zda se jedná o pozitivní nebo negativní obraz.

Územní tvar jsme záměrně nechali až na konec tohoto výčtu. Jak již bylo naznačeno, také územní diskurz takového regionu může být poměrně různorodý. Jak tedy správně popsat jeho územní tvar? Klíčem k vyřešení tohoto problému jsou dvě konstatování formulovaná výše: plně vyvinutý region je rozpoznatelný v myslích lidí, a název představuje univerzální symbol regionu. Územní tvar regionu lze tedy hledat pomocí odrazu názvu v myslích jeho obyvatel. Přitom je ale potřeba si uvědomit, že se nám zcela určitě nepodaří najít jediné pevné hranice regionu, což ani není účelem. Územní vymezení regionu založené na odrazu regionu v myslích lidí bude vždy více či méně volné.

Při výzkumu regionální identity Českého ráje⁴⁹ se osvědčily dvě různé metody hledání regionálního obrazu v myslích obyvatel. Kombinace výsledků obou přístupů navíc společně s diskurzem územního tvaru Českého ráje v odborné a populární literatuře poskytla poměrně dobrou představu o tom, v jakých hranicích je Český ráj obecně vnímán.

První osvědčenou metodou byla konstrukce mentální mapy Českého ráje respondenty šetření.⁵⁰ Abychom se vyhnuli komplikacím a nedorozuměním spojeným s konstrukcí mapy, rozhodli jsme se použít co nejjednodušší model mentální mapy. Jeho podstata byla na pomezí mezi dvěma základními typy mentálních map, komparačním a preferenčním.⁵¹ Respondenti obdrželi plánek se zakreslenými významnějšími sídly. Zobrazená oblast dalece přesahovala nejširší vymezení oblasti Českého ráje v literatuře ve všech směrech. Respondenti pak měli zakreslit svoji představu o územním vymezení Českého ráje. Nešlo tedy o to, zda se dotýčný respondent hlásí k identitě Českého ráje či ne, ale o prostorový odraz regionu v jeho mysli. Získané

⁴⁹ Viz pozn. 27.

⁵⁰ Viz pozn. 27. Detailněji se metodikou a výsledky této části šetření zabývá Michal SEMIAN, Searching for the Territorial Shape of a Region in Regional Consciousness: The Český ráj (Bohemian Paradise) in the Czech Republic, *Moravian Geographical Reports* 20, 2012, č. 2, s. 25–35.

⁵¹ Dušan DRBOHLAV, Mentální mapa ČSFR. Definice, aplikace, podmíněnost, *Geografie – Sborník ČGS* 96, 1991, s. 163–176; Tadeusz SIWEK – Kamila BOGDOVÁ, České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel, *Sociologický časopis* 43, 2007, s. 1039–1053.

mentální mapy (celkem 126) jsme pak vyhodnotili pomocí čtvercové sítě. Celkový výsledek našeho výzkumu zobrazuje obr. č. 2. Z mapy je patrné, že tato metoda pomohla odhalit v zájmovém území oblasti různě silně vnímané jako součást regionu Český ráj. Tyto oblasti se podařilo rozdělit do tří volných hranic Českého ráje. Zvolená metoda navíc umožnila porovnat, jak různě vnímají Český ráj jednotlivé skupiny respondentů a také umožnila potvrdit výchozí předpoklad, že v případě regionu Českého ráje jakožto regionu se silnou regionální identitou bude docházet k „excentrickému“ vymezení regionu směrem k bydlišti respondenta bydličního v oblasti.⁵³

I přes snahu o co nejjednoznačnější zadání daného úkolu jsme se ojedinele v odpovědích setkali s nepochopením. Jeden z respondentů se například ohradil větou: „*Nemusíte mne tu zkoušet!*“ Proto bychom pro případné další průzkumy navrhovali mírnou úpravu naší otázky („*Nyní se, prosím, pokuste v plánu vymezit oblast Českého ráje*“) upřesněním, že se ve výzkumu jedná o respondentovu subjektivní představu o územním vymezení dané oblasti.

Druhou osvědčenou metodou je dotazování se na název oblasti, ve které se respondent právě nachází.⁵⁴ V rámci našeho výzkumu jsme pokládali otázku: „*Jak při běžném hovoru nazýváte oblast, ve které se právě nalézáte?*“. Touto otázkou jsme respondentům umožnili spontánně se přihlásit k jakékoli identitě v dané oblasti, včetně emocionálně zabarvených výrazů.⁵⁵ Právě kvůli těmto výrazům jsme k otázce přidali ještě jednu podotázku: „*Má tato oblast podle Vás nějaký oficiální nebo tradiční název?*“. Touto otázkou jsme tedy již zjišťovali, zda si je respondent vědom existence nějaké obecně známé regionální identity v oblasti. V další části dotazníku jsme ještě položili kontrolní otázku na název oblasti: „*Který z uvedených názvů je nejvýstižnější pro oblast, v níž se právě nacházíte?*“. Tentokrát tedy již za využití polootevřené otázky s možností výběru z velké škály možných regionálních názvů⁵⁶ a možností doplnění vlastního označení, pokud se respondentovi nezamlouval ani jeden z uvedených názvů. Pomocí těchto otázek jsme tedy primárně zjišťovali sílu sebeidentifikace respondentů s Českým rájem,⁵⁷ popř. dalšími regiony v oblasti. Když jsme

⁵³ Blíže o metodice sběru, vyhodnocování a výsledcích tohoto výzkumu M. SEMIAN, Regionální identita (jako pozn. 22); TÝŽ, Searching for the Territorial Shape (jako pozn. 50).

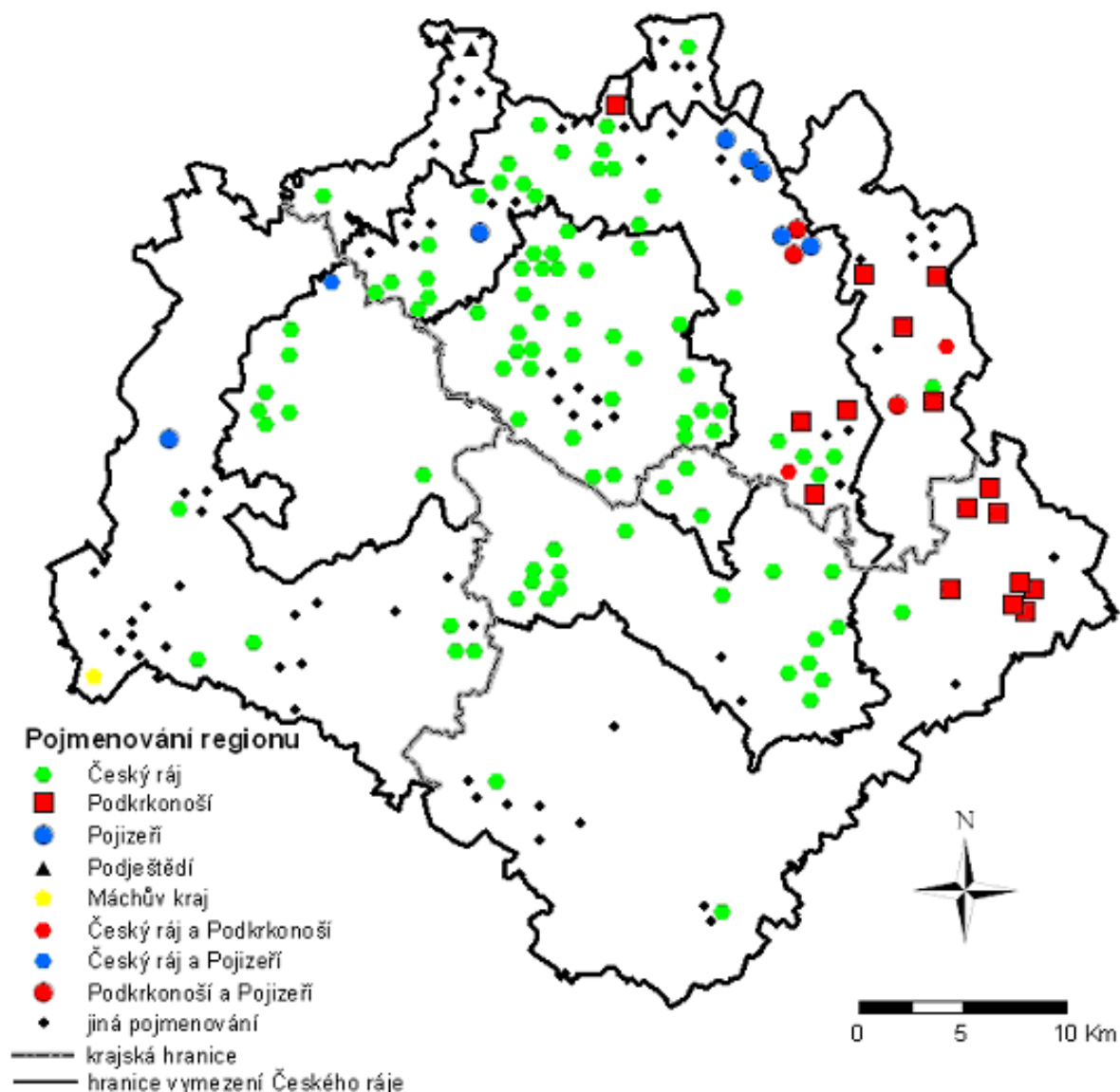
⁵⁴ Takovéto formulování otázky je vhodné pochopitelně pouze pro terénní průzkum v zájmové oblasti, kdy víme, že respondent bude v době vyplňování dotazníku v zájmové oblasti. Zároveň nám tento slovní obrat umožňuje využít dotazníku jak pro residenty, tak pro návštěvníky a turisty v oblasti a také eliminuje možnost, kdy i resident oblasti může mít citové vazby na jiný region, které by se projevíly např. při otázce „*Jak se jmenuje oblast, ze které pocházíte?*“

⁵⁵ Např. „*doma*“, „*město*“, ale také „*opičí hory*“.

⁵⁶ Nabízené názvy vzešly z diskurzu literatury.

⁵⁷ Resp. míru odrazu regionu v myslích respondentů.

odpovědi vynesli do mapy (obr. č. 3), získali jsme současně představu o územní koncentraci identifikace respondentů s jednotlivými regionálními názvy. Je patrné, že takováto metoda výzkumu umožňuje nejenom hodnotit sílu jednotlivých regionálních identit, ale především také sledovat územní výskyt respondentů sebeidentifikujících se s různými regiony. Současně pak mapka na příkladu identit Českého ráje a Podkrkonoší jasně dokumentuje, že hranice takto vymezovaných regionů jsou skutečně jen volné a regiony se tak mohou územně prolínat.

Obr. č. 3. Příklad výsledné mapy sebeidentifikace respondentů s kulturními regiony, (N=196).⁵⁸

⁵⁸ M. SEMIAN, Regionální identita (jako pozn. 22). Každý bod představuje jednoho respondenta s přibližnou lokalizací místa sběru informace. V mapě jsou zvýrazněni respondenti, kteří

V rámci zvolené metody lze použít i jinou skladbu otázek. V daném případě se však kombinace „spontánní“ otevřené otázky a polootevřené otázky osvědčila. Tato kombinace navíc umožňuje prostřednictvím dalších analýz hlubší pohled na strukturu a sílu sebeidentifikace respondentů s různými regiony v oblasti. V neposlední řadě tyto otázky poskytují samotný výčet regionů, jejichž identita se v oblasti vyskytuje.

Správnost představovaných metod dokládá poměrná shoda, která prostupuje výsledná územní vymezení jak na základě mentálních map, tak územní koncentrace respondentů hlásící se k identitě Českého ráje, ale také na základě diskurzu odborné a populární literatury.⁵⁹ V případě jiných regionů, než je Český ráj, s jiným charakterem regionální identity, lze předpokládat, že nemusí nutně k takové shodě docházet, proto je vhodné při studiu regionu zmíněné metody kombinovat.

Závěr

Cílem předložené studie bylo přispět k diskusi „nových“ koncepcí regionu a regionální identity, základních pojmů regionální geografie. Nesnažili jsme se ovšem přinést další „novou“ konceptualizaci regionu, ale naopak, na základě stávajícího, široce akceptovaného, Paasiho konceptu procesu institucionalizace regionu a regionální identity se zaměřit na fenomén názvu regionu a jeho uplatnění ve výzkumech nejen „nové“ regionální geografie. Název v historickogeografickém výzkumu představuje pramen informací o minulém prostoru. Jako takový je vhodným prostředkem pro studium „minulých“, popř. „zaniklých“ regionů a s jeho pomocí můžeme také studovat proces transformace regionu v čase.

Název regionu je součástí symbolického tvaru regionu. V rámci symbolického tvaru zaujímá výjimečné postavení, lze jej označit jako regionální symbol číslo jedna. Každý region má pouze právě jeden název.⁶⁰ I díky tomu je tak název nej-univerzálnějším symbolem regionu a na rozdíl od ostatních symbolů je pro všechny ty, kteří přicházejí s regionem do kontaktu, stejný. A to i v tom případě, kdy mu jsou připisovány různé významy. Název jako symbol regionu lze chápat v několika rovinách. Nejvýznamnější rovinou je funkce názvu jako prostředku pro sebeidentifikaci (ale i identifikaci) lidí i institucí s daným regionem. Velmi obecně lze konstatovat, že

se alespoň v jedné z odpovědí přihlásili k identitě některého z kulturních regionů. Hranice vymezení Českého ráje představují ostrý zápis volných hranic podle hranic obcí. Jednotlivá vymezení byla vybrána na základě diskurzu územního tvaru Českého ráje v odborné a populární literatuře a výsledků mentálních map.

⁵⁹ Srov. M. SEMIAN, Český ráj (jako pozn. 32).

⁶⁰ Viz pozn. 26.

prostřednictvím identifikace s názvem dochází k identifikaci se samotným regionem (vymezení „my“; popř. „oni“). Tato (sebe)identifikace s názvem regionu je dále velmi významná pro samotnou reprodukci regionu. Další významnou rovinou je jeho funkce jako jakési značky („brandu“), která ve spojení s dalšími informacemi slouží pro propagaci regionu.

Ke studiu regionálních názvů je potřeba přistupovat s vědomím, že název, stejně jako celý symbolický tvar regionu a de facto stejně jako regionální identita a region samotný, je dynamickým fenoménem, který je v čase proměnlivý. K nejvýznamnějším proměnám regionálního názvu patří změny jazykové, proměny podoby samotného názvu a především změny prostorového vymezení a významů připisovaných regionálním názvům. Ke studiu regionů prostřednictvím jejich názvů je nutné přistupovat s vědomím možnosti těchto změn. Zatímco k jazykovým změnám názvů nedochází příliš často a představují především problém při identifikaci kontinuity vývoje, změny spojené s územním vymezením a významy mohou představovat výraznější problém. Především při sběru a porovnatelnosti dat. K dostupným pramenům je proto potřeba přistupovat kriticky i z tohoto úhlu pohledu.

Názvu regionu lze při studiu regionů využít mimo jiné k hledání územního tvaru regionu, a to prostřednictvím jeho odrazu v myslích obyvatel. Výše jsme představili dvě metody, které lze k tomuto účelu použít. Pomocí mentálních map lze v prostoru najít volné hranice regionů, které je možné dále významově rozlišit. Druhou metodou je zjišťování územní koncentrace obyvatel hlásících se k identitě regionu. Pomocí této metody můžeme vymežit území, ve kterém se obyvatelé identifikují s daným regionem. Při studiu regionů ale zároveň nesmíme zapomínat, že se jeho identita skládá ze dvou částí: regionální identity obyvatel a identity regionu. Proto je vhodné výše zmíněné metody kombinovat nejen mezi sebou (navzájem), ale také se studiem diskurzu územního tvaru prezentovaného různými regionálními institucemi, stejně jako odrazem těchto informací vně regionu. Což neplatí pouze pro studium územního tvaru, ale pro studium regionů a regionální identity obecně.

Michal Semian

Name as a symbol of region

The article is a contribution to the discussion of “new” concepts of fundamental terms in regional geography. It does not attempt to bring another “new” conceptualization of the region, but, to the contrary, based on existing, widely accepted, Paasi’s concept of the process of institutionalization of the region and of regional identity, it focuses on the phenomenon of the name of region and its application in the research of “new” regional geography as well as of historical geography.

Since the 1980s, discussions about the new conceptualization of a region have begun to crop up in geography. They are based on a different understanding of region, that is region as a social construction, which is created by political, economic, power and social relationships. That is why these approaches are often describes as “relational approaches”. The region, thusly conceived, continues to develop, through reproduction of four mutually interrelated dimensions of a region: the shape of its territory, shape of its institutions, the symbolic shape and the position of the region in the regional system. In this conception, the name of the region can be understood as the most important and most universal regional symbol, which among others connects both elements of the regional identity: the regional identity of the inhabitants and the identity of the region.

Thanks to these characteristics, the name of the region appears to be a suitable means for the study of a region and of regional identity. However, such a study must be approached with a keen awareness of the possible limitations related to the name’s usage. These limitations are based primarily on the possibility that the name itself had developed. This can involve the development of the name itself or the change of meaning, assigned to the name, especially regarding the territorial definition and the meaning of the region itself.

The ways of using the names of regions in regional studies can certainly be many. This article focuses primarily on the possibility of finding the territorial shape of the region through the region’s name and its reflection in the minds of respondents. It primarily discusses the methods of using mental maps and analysis of territorial concentration of the people who endorse the identity of the given region. The conclusion emphasizes that it is necessary to combine approaches not only among themselves but also with the study of the identity of the region.